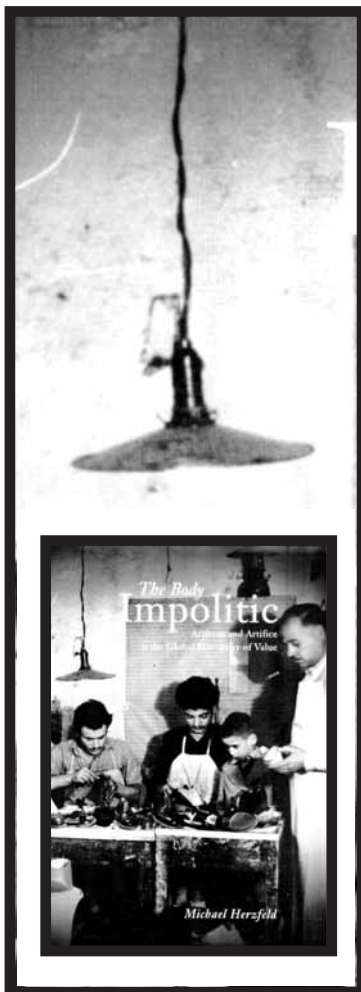
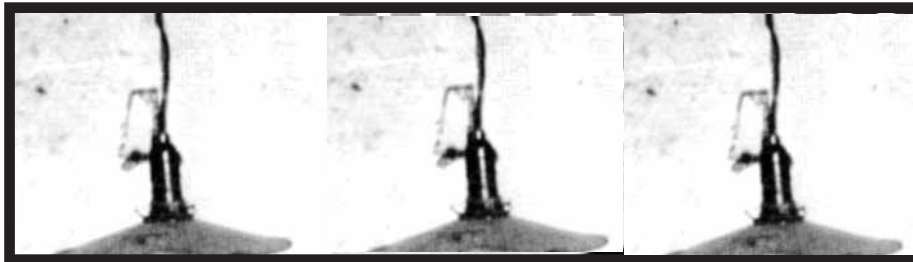

ΣΩΜΑ ΑΔΕΞΙΟ- ΣΩΜΑ ΠΛΑΝΕΡΟ, ή Η ΜΑΘΗΣΗ ΤΗΣ «ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ»

ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ: MICHAEL HERZFELD, *THE BODY IMPOLITIC: ARTISANS AND ARTIFICE IN THE GLOBAL HIERARCHY OF VALUE*, CHICAGO and LONDON, THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS, 2004

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ*

Στο βιβλίο αυτό ο ανθρωπολόγος Michael Herzfeld με τον οικείο τρόπο του καταπιάνεται με ένα αντικείμενο μη οικείο ως τώρα στην κοινότητα αυτή που αποτελεί τους επί μακρόν αναγνώστες του. Παραμένοντας, δηλαδή, στα προσφιλή θέματα της κατασκευής της παράδοσης μέσα στο έθνος-κράτος, και της εθνικής ταυτότητας σε ελληνικά και ευρωπαϊκά συμφραζόμενα, επιλέγει να τα επεξεργασθεί μέσα σε ένα εθνογραφικό πεδίο που, με το πρώτο άκουσμα, παραπέμπει σε κλασικές μελέτες οικονομικής ανθρωπολογίας: μικρής κλίμακας παραγωγού/επαγγελματικές ομάδες και η θέση τους στην παγκόσμια οικονομία. Όμως, δεν πρόκειται για μελέτη στη μακρά παράδοση των προσεγγίσεων της πολιτικής οικονομίας.

Η εθνογραφία τοποθετείται στην Κρήτη, στην πόλη του Ρεθύμνου, κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990, και αφορά την καθημερινότητα του επαγγελματικού χώρου των χειροτεχνών, ειδικότερα δε τη σχέση ανάμεσα σε τεχνίτες και μαθητευόμενους –ή, όπως αυτοί παλαιότερα ονομάζονταν, «μάστορες» και «παραγοί». Αντιλαμβανόμενος τον τεχνίτη ευρύτερα ως υποκείμενο που αποκτά/διδάσκει δεξιότητες στο πλαίσιο μιας εργασίας χειρωνακτικού τύπου, ο Herzfeld μας μεταφέρει μέσα σε εργαστήρια μαστόρων-ξυλουργών, παπουτσιδών, κουρέων, «σαμαράδων», σιδηρουργών, αργυροχρυσοχόων, τεχνιτών δερμάτων, αλλά και μηχανικών αυτοκινήτων. Μέσα σε αυτό το σκηνικό ενός κόσμου που φαίνεται να φθίνει πια, βλέπουμε πώς αναπαράγονται «περιφερειακές»/μη κυρίαρχες εκδοχές της παράδοσης που διεκδικούν έως σήμερα τη θέση τους στην αγορά ως εμπορεύσιμα αντικείμενα αλλά και πώς δομούνται οι σχέσεις ανάμεσα στα δρώντα υποκείμενα (τεχνίτης-μαθητευόμενος), όπως και πώς αναπαράγονται οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσά τους μέσα στη διαδικασία του συγκεκριμένου τύπου μάθησης.

Πρόκειται για κομμάτια της ζωής των σημερινών αστικών χώρων που μαρτυρούν οικονομικοκοινωνικές σχέσεις του προνεωτερικού κόσμου, (π.χ. βασιζόμενες στη συγγένεια ή το φύλο), και για το λόγο αυτό μη συμβατές με τον τρόπο λειτουργίας των σύγχρονων οικονομιών μεγάλης κλίμακας: όσο για τις μεθόδους μάθησης, είναι μη συμβατές με «ορθολογικές» παιδαγωγικές μεθόδους της επίσημης σύγχρονης εκπαίδευσης. Γι' αυτό πρόκειται για έναν κόσμο που σήμερα φεύγει, ή –για να μην γινόμαστε ρομαντικοί– για έναν κόσμο που θα απορροφηθεί με διάφορους τρόπους στις νέες μορφές οικονομίας και σε νέες τάξεις πραγμάτων.

Η άποψη του συγγραφέα είναι ότι τέτοιου τύπου κοινωνικές ομάδες καταλαμβάνουν υποδεέστερη θέση στο πλαίσιο του μορφώματος που ο ίδιος αποκαλεί «παγκόσμια ιεραρχία αξιών», δηλαδή στο πλαίσιο των παγκόσμιων διαδικασιών πολιτισμικής κυριαρχίας, ως αποτέλεσμα των πιέσεων της «νεοφιλελεύθερης» οικονομίας. Στην πράξη, αυτό το σύστημα, όπως πιστεύει, καταδικάζει σε περιθωριοποίηση ή εξαφάνιση τα παραπάνω υποκείμενα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η εμμονή στην «παράδοση», δηλαδή ο αυτο- και ετεροπροσδιορισμός τους ως συνεχιστών/φυλάκων της παράδοσης (της «ελληνικότητας», εν

* Η Βασιλική Γιακουμάκη είναι κοινωνική ανθρωπολόγος και διδάσκει στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

προκειμένων) αποτελεί δίκιοπο μαχαίρι, ως ο μόνος δρόμος για να συνεχίσουν να υπάρχουν (έστω και ως υποδεέστεροι), αλλά συγχρόνως και ο σίγουρος τρόπος για να συνεχίσουν να περιθωριοποιούνται. Η νοσταλγία της παράδοσης, που τόσο βολικά υιοθετείται από τις κοινωνικές αρχηγείες του εθνικού κράτους, είναι αυτή που τους «εξυψώνει» ως φορείς της παράδοσης, στην ουσία παγώνοντάς τους στο πόστο (και στο στερεότυπο) του τεχνίτη, και άρα καθλώνοντάς τους μέσα στο οικονομικό σύστημα σε ρόλους που τους απομακρύνουν από τη διαχείριση εξουσίας –και της μοίρας τους.

Το *σώμα* του εργάτη-τεχνίτη, υποστηρίζει ο συγγραφέας, είναι ο πρωταρχικός τόπος που πραγματοποιείται η κατασκευή του τεχνίτη ως πεμπουσία της παράδοσης και η εμπορευματοποίησή του ως τέτοιου, και άρα η πολιτισμική του υπαγωγή στο εν λόγω παγκόσμιο σύστημα. Κατ' αναλογία, μέσα από τη διαδικασία της μάθησης της τέχνης, οι στρατηγικές χρήσεις του σώματος και η σωματοποίηση διαθέσεων από τους παραγούς εξασφαλίζει την επιβίωση αλλά και την υποτέλειά τους (στο μάλιστα-αφέντη). Γίνεται, λοιπόν, ένας παραλληλισμός ανάμεσα στην υποτέλεια που δημιουργεί η σχέση μαστορας-μαθητευόμενος, και στην υποτέλεια του συνόλου της κοινωνικής αυτής ομάδας στο σύστημα της «παγκόσμιας ιεραρχίας αξιών». Πρόκειται δε για μια εξαιρετικά δυσχερή θέση: οποιαδήποτε απόπειρα διαφυγής καθιστά περισσότερο υποτελές το υποκείμενο, μια και η έλλειψη του απαραίτητου πολιτισμικού κεφαλαίου το καθιστά ανίκανο να αμφισβητήσει το σύστημα αυτό με τους όρους του.

Ο Michael Herzfeld αποδεικνύεται για άλλη μια φορά αριστοτέχνης στην ανάδειξη ευρύτερων σχέσεων εξουσίας στο μικρο-επίπεδο, δηλαδή μέσα από τη θέαση του φαινομενικά ασήμαντου, του υποδεέστερου, του μη επίσημου, του μη ηγεμονικού. Δηλώνει εξάλλου ότι, στο συγκεκριμένο έργο, ασχολείται με χώρους και υποκείμενα που θεωρεί «πολύ περιθωρικά» (σ. 4 και αλλού). Τεχνίτης της γλώσσας ο ίδιος, παίζει με τις εναλλαγές των σημασιών για να αναδείξει τις εν λόγω σχέσεις εξουσίας. Εδώ παίζει με τη διπλή σημασία της έννοιας *politic* μιλώντας για *body impolitic*, όπου το *impolitic*, λόγω του στερητικού προθέματος, νοείται και ως α-πολιτικό αλλά και ως αδέξιο, απερίσκεπτο, αλυσιπελές, ατελέσφορο. Το εν λόγω σώμα, επομένως, κυριολεκτικά και μεταφορικά (είτε ως το κορμί του τεχνίτη είτε ως κοινωνική ομάδα), είναι και «σώμα αδέξιο» ή ίσως και «σώμα απείθαρχο». Εδώ εντοπίζεται το υποδεέστερο στάτους του, και κατ' επέκτασιν η ασυμβατότητά του με την πραγματικότητα του εν λόγω παγκόσμιου συστήματος. Άλλο παράδειγμα είναι η έννοια *artifice* (βλ. τίτλος), που σημαίνει και τέχνη αλλά και τέχνασμα – άρα υποδηλώνει και επιδεξιότητα αλλά και επινοητικότητα και απάτη – παραπέμποντας έτσι και στην τέχνη που μαθαίνει ο παραγός με τη στενή έννοιά της, αλλά και στις στρατηγικές μάθησης και επιβίωσης που υιοθετεί μέσα στην εναγώνια -και-ανταγωνιστική πραγματικότητα της μαθητείας.

Ο συγγραφέας λοιπόν, πληθωρικός όπως πάντα, μας ενθαρρύνει σε πολλαπλές αναγνώσεις του εθνογραφικού πεδίου κάθε φορά. Μια και είναι αναγκαστικά επιλεκτική αυτή η αναδρομή, ας ξεχωρίσουμε άλλο ένα σημείο, τη χρήση της έννοιας *affectation* (επιτήδευση, προσποίηση), εργαλείο του σε όλο το κείμενο, με την οποία μας καθοδηγεί στις λιγότερο προφανείς

και πιο σκοτεινές πλευρές της διαδικασίας της μάθησης. Σε κοινωνικές περιφερειακές, αγροτικές, στερημένες πόρων (και δη στις ανδρικές κοινότητές τους, υποστηρίζει ο συγγραφέας) η μαθητεία δεν φαίνεται να είναι διαδικασία αυτονόητη, διαφανής, και διαλογική, αλλά μια διαδικασία επιτήδευσης. Συνίσταται δηλαδή σε συγκεκριμένους τρόπους πειθάρχησης του σώματος (όπως η σωματοποίηση συγκεκριμένων διαθέσεων) με σκοπό την αναπαραγωγή ενός συγκεκριμένου χαρακτήρα (του μάλιστα). Αυτή η μη «ορθολογική» μάθηση εξασφαλίζει και την επιβίωση αλλά και την επικράτηση. Εξ ου η μάθηση ως κλέψιμο (του βλέμματος) ή ως προσποίηση ανίας από την πλευρά του υποδεέστερου, πράγμα που μπορεί περισσότερο να επιβεβαιώνει απόκτηση της δεξιότητας παρά αποστασιοποίηση. Όπως κάθε ερμηνευτική που απορρίπτει το αυτονόητο και την κυριολεξία, αυτή του συγγραφέα μπορεί να γίνει πολύ γοητευτική μέσα από τον τρόπο που διαβάζει το ανθρώπινο βλέμμα ή την κίνηση του σώματος, και ιδιαίτερα αποκαλυπτική των σχέσεων εξουσίας.

Αν θέλει να μιλήσει κανείς για ορισμένες αντιρρήσεις που το έργο αυτό θα μπορούσε να προκαλέσει σε κάποιους αναγνώστες, ίσως αυτές έχουν να κάνουν με τη θεώρηση της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας ως λαίλαπας, και της επικράτησης του «καπιταλισμού» ως συστήματος που εξαφανίζει τοπικούς πολιτισμούς. Σε αυτό μπορεί να συμβάλλει και η απεικόνιση του καπιταλισμού ως «πανταχού παρόντος» και δρώντος «ανεπαίσθητα» (π.χ. σ. 21) μέσα στην καταστροφική πορεία του· ή η επιλογή της γλώσσας, όπως με τις έννοιες «πολιτισμική κυριαρχία» (π.χ. σ. 17), ή «ενστάλαξη», οικείες από θεωρητικές προσεγγίσεις πιο ντετερμινιστικές. Στις ίδιες ενστάσεις μπορεί να συμβάλλει και η χρήση των αναλογιών (τεχνίτης → Κρήτη → Ελλάδα = περιθώριο), προσφιλής στο συγγραφέα και πολύ ευρηματική, που ίσως, λόγω του σχηματικού τους χαρακτήρα, ρισκάρουν να απλοποιήσουν σύγχρονες πολιτικοοικονομικές πραγματικότητες στην Ευρώπη. Από την άλλη, για να είμαστε δίκαιοι, είναι πιο εύκολο να φανταστούμε την Κρήτη ή την Ελλάδα όντως ως «περιθώριο» μέσα στην Ευρώπη στις αρχές του 1990, που περιγράφει ο συγγραφέας, παρά σήμερα, εποχή ήδη του 4ου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Είναι σημαντικό ότι ο Herzfeld δεν φαίνεται να «θρηνεί» ένα τέλος και να καταφεύγει σε εύκολη συνηγορία υπέρ των «αδυνάμων». Ο λόγος περί «περιθωρίου» μπορεί να γίνει στόχος ανθρωπολογικής κριτικής σήμερα, αν δεν βλέπει την πολυπλοκότητα της εκάστοτε πραγματικότητας. Ο συγγραφέας μας επιτρέπει όμως, ένα βαθμό αναστοχαστικότητας όσον αφορά την τύχη μη κυρίαρχων ή μη ηγεμονικών υποκειμένων, και την αδυνατότητα της διαφυγής από τη μοίρα.

Το βιβλίο αυτό έχει τον πλούτο της σκέψης και τη γοητεία της οικείας γραφής του συγγραφέα, και ως τέτοιο, μπορεί να αγαπηθεί από κοινωνικούς επιστήμονες πολύ διαφορετικών ενδιαφερόντων. Και επειδή η γραφή αυτή είναι σχεδόν τεχνουργημα, μας δείχνει ότι, πάνω απ' όλα, παραμένει μαστορας του είδους ο ίδιος, όπως οι τεχνίτες που μας περιγράφει, ... και χωρίς να του λείπει η «πνηριά».